

معاونت امور زنان و خانواده
ریاست جمهوری

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

فرزانه‌ای پروانه وار

گذری بر زندگی علمی زنده‌یاد دکتر پروانه فرزانه

خویش بر آتشی زخم پروانه‌وار
یا بسوزم یا شوم فرزانه‌ای
عطار

نگارش: الهه علوی

اشاره

مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران نیز مانند هر نهاد علمی - تحقیقاتی دیگری قصه‌ای دارد که با زندگی و تلاش افرادی گره خورده است که در بین ما زندگی می‌کنند و چه بسا بسیاری از آن‌ها بدون اینکه چندان دیده شوند یا به شهرتی درخور دست‌یابند، از جهان خاکی پر می‌کشند و می‌روند. زیستن چون پروانه، راه و رسم هر کس نیست. نوشته‌ای که در پی می‌آید، داستان پروانه‌ای از جمع زیست‌شناسان ایران است که همسر و مادر بودن نتوانست مانع تلاش سرسختانه او برای حفظ ذخایر زیستی ایران شود.

مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران

مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران، در زمینه گردآوری، تعیین هویت، کنترل کیفیت، طبقه‌بندی، ثبت، نگهداری، تکثیر و توزیع انواع میکروارگانیسم‌ها و سلول‌های قابل کشت و تجدیدپذیر، اعم از باکتری‌ها، قارچ‌ها، ویروس‌ها، دانه‌ها و سلول‌های گیاهی و جانوری، DNA ژنومی و فراورده‌های نوکلئوتیدی، به منظور جلوگیری از تضييع و نابودی ثروت‌های ملی کشور فعالیت می‌کند. بانک سلول‌های انسانی و جانوری یکی از بانک‌های این مراکز است که علاوه بر دارا بودن انواعی از رده‌های سلولی، مانند سلول‌های استاندارد تحقیقاتی و نیز سلول‌های مورد استفاده در زیست‌فناوری، خدماتی مانند نامیراسازی سلول‌های جدا شده از بافت یا کشت‌های اولیه، تهیه گسترش‌های کروموزومی از نمونه‌های سلولی، بررسی اثر سمیت مواد، داروها و عصاره‌های گیاهی، آموزش، مشاوره و اجرای انواع پروژه‌های تحقیقاتی و تولیدی، مشاوره برای راه‌اندازی انواع واحدهای

۱. «زیستن چون پروانه، درنگی در آموزش زیست‌شناسی» عنوان کتابی است شامل یادداشت‌های محمد کرام‌الدینی که در سال ۱۳۹۰ از سوی انتشارات خانه زیست‌شناسی منتشر شده است.

۲. در تنظیم این متن از پایگاه اینترنتی مرکز ذخایر ژنتیکی و زیستی به نشانی <http://iribrc.ir> و نوشته‌های دکتر حسین بهاروند، همسر دکتر پروانه فرزانه استفاده شده است و با قلم خانم دکتر الهه علوی نگاشته شده است.

پرورشی و اصلاح نژادی دام، طیور و آبزیان را نیز ارائه می‌دهد. بانک‌های سلول به دو منظور خدمات‌رسانی و عرضه محصولات زیستی به پژوهشگران و هم‌چنین شناسایی و حفظ ذخایر ژنتیکی تأسیس می‌شوند. تشکیل بانک سلولی بستر و زیرساخت اولیه لازم برای تولید محصولات زیستی مانند هورمون‌ها، واکسن‌ها و پروتئین‌های نو ترکیب را فراهم می‌کند و برای مطالعه انواع بیماری‌ها مانند سرطان و تحقیقات دارویی ابزارهای مناسبی در اختیار محققان قرار می‌دهد. بانک‌های سلولی هم‌چنین امکان تسریع تحقیقات در زمینه علوم نوین پزشکی هم‌چون سلول‌درمانی، مهندسی بافت و ژن‌درمانی را فراهم می‌آورند. بانک سلول‌های جانوری نیز رده‌های سلولی در زمینه‌های متفاوت مانند تولید فراورده‌های زیست‌فناوری، مطالعات علوم زیستی، تولید جانوران تراریخته، احیای جانوران منقرض شده نقش مهمی دارد. بدیهی است که راه‌اندازی و تأسیس چنین بانکی با در نظر گرفتن همه حساسیت‌ها و الزامات، کار ساده‌ای نیست. باید خستگی‌ناپذیر بود و سرسختانه تلاش و مراقبت کرد تا همه چیز بر اساس دستورالعمل‌های علمی دقیق پیش رود. شاید از همین روی بود که در سال ۱۳۸۶ رئیس وقت مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران این امر خطیر را به زیست‌شناسی سپرد که چه در کسوت دانشجویی و چه در مقام پژوهشگری و تحقیق نشان داده بود که خستگی‌ناپذیر است و امیدوارانه در راستای اعتلای زیست‌شناسی کشور و ارتقای جایگاه ایران در دنیای زیست‌شناسی تلاش می‌نمود. او بانویی بود سخت‌کوش از شمار آن گروه از بانوان ایرانی که با همه مسئولیت‌های مادری و همسری، عضوی فعال و مؤثر در جامعه علمی و تحقیقاتی‌اند؛ از دیار فارس؛ او دکتر پروانه فرزانه بود.

او «بانک سلول‌های انسانی و جانوری» مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران را تأسیس کرد.

شماره: ۱/۱۱۸۵۷
تاریخ: ۱۵ شهریور ۱۳۹۶
پرست: د. ا. ر.

بسم الله

د. قمر معظم رهبری

جناب آقای دکتر طیبی
رئیس محترم جهاد دانشگاهی

سلام علیکم،

به پیوست یک نسخه از طرح «راه اندازی طرح زیست بانگ در ایران» پیشنهاد شده توسط جناب آقای دکتر سید محمدحسین مدرسی که به تأیید شورایی عالی زیست فناوری کشور و دفتر همکاریهای فناوری ریاست جمهوری رسیده است، ایفاد می گردد.

مقام معظم رهبری برنده (امالی) ضمن ابراز رضایت و امیدواری از راه اندازی این مجموعه، دستور فرموده اند: **در صورتی که جهاد دانشگاهی متولی** بگیری این امر شود، کمک هائی جهت شروع کار توسط این دفتر انجام شود. مراتب جهت اقدام مقتضی توسط جنابعالی ابلاغ می گردد که نتیجه آن برای اقدامات بعدی به این دفتر منعکس شود.

محمدی کلیایکانی
رئیس

دستور مقام معظم رهبری به جهاد دانشگاهی برای تأسیس مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران

آغاز راه

دکتر پروانه فرزانه مدرس و هیات علمی مرکز ملی ذخایر ژنتیکی و زیستی ایران (۱۳۸۶-۱۳۹۹) و متخصص علوم سلولی و ایمنی‌شناسی در بیست و پنجم مرداد سال ۱۳۵۱ در شیراز به دنیا آمد. مهرماه سال ۱۳۶۹ تحصیل در رشته زیست‌شناسی دانشگاه شیراز را آغاز کرد و توانست در سال ۱۳۷۳ با کسب عنوان رتبه نخست از آن دانشگاه فارغ‌التحصیل شود. او از جمع دانشجویانی بود که انجمن علمی زیست‌شناسی دانشگاه شیراز را راه‌اندازی و با هدف کمک به دانشجویانی که در استفاده از منابع به زبان انگلیسی مشکل داشتند، مبنای زیست‌شناسی سلولی نوشته بروس آلبرتس و همکاران را ترجمه کردند (این ترجمه در سال ۱۳۸۲ از سوی انتشارات خانه زیست‌شناسی به چاپ رسید). علاقه او به زیست‌شناسی پایان‌ناپذیر بود، باید ادامه می‌داد و این‌گونه بود که توانست دوره‌های کارشناسی ارشد (۷۶-۱۳۷۴) و دکتری (۸۵-۱۳۷۹) را با کسب درجه عالی در رشته ایمنی‌شناسی پزشکی از دانشگاه تربیت مدرس طی کند.

او بانویی بود سخت‌کوش از شمار آن گروه از بانوان ایرانی که با همه مسئولیت‌های مادری و همسری، عضوی فعال و مؤثر در جامعه علمی و تحقیقاتی‌اند.

پروانه دانشجویی نبود که دانشگاه را صرفاً گذرگاهی برای دریافت مدرک بداند؛ دانشگاه خانه او بود و مشتاقانه برای به‌سازی آن تلاش می‌کرد؛ هنگامی که دانشجوی دوره کارشناسی ارشد بود، همراه با یکی از هم‌دوره‌های‌ها و راهنمایی بعضی استادان^۲ در سال ۱۳۷۵ آزمایشگاه اختصاصی کشت سلولی را در گروه ایمنی‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، راه‌اندازی کردند؛ تجربه‌ای که از سفر به استرالیا کسب کرده بود، همراهی با دکتر زهرا پورپاک، توشه‌ای شد برای

۱. دکتر لاله نیک فرجام

۲. دکتر زهیر محمد حسن، دکتر معصومه ابتکار، دکتر سید محمد موندی، دکتر علی اکبر پورفتح‌الله، دکتر احمد زواران حسینی

راه‌اندازی و توسعه آزمایشگاه‌های سلولی، آسم و ایمنی‌شناسی مرکز تحقیقات ایمنولوژی، آسم و آلرژی مرکز طبی کودکان دانشگاه علوم پزشکی تهران.

پروانه دانشجویی نبود که دانشگاه را صرفاً گذرگاهی برای دریافت مدرک بداند؛ دانشگاه خانه او بود و مشتاقانه برای به‌سازی آن تلاش می‌کرد.

دکتر پروانه فرزانه با پذیرش مسئولیت راه‌اندازی بانک سلول‌های انسانی و جانوری، همه تلاش خود را به کار برد تا فرایندها و فعالیت‌ها در مطابقت با به‌روزترین استانداردهای تعریف‌شده برای بانک‌های زیستی انجام شود. لازمه چنین دقت و حساسیتی، مطالعه منابع روزآمد و کسب اطلاعات و دانش روز و لازم به این منظور، بود. آن‌ها که کارهای اصیل انجام می‌دهند، می‌دانند که چنین کاری ممکن نیست، مگر با تلاش‌های مداوم که چه بسا ماه‌ها برای به ثمر رساندن آن زمان لازم باشد. همسرش تلاش پروانه را در راه اندازی و مدیریت این بانک، چنین توصیف می‌کند:

«پیش از هرگام روزها و چه بسا ماه‌ها در مورد آن موضوع مطالعه می‌کرد، بدون دانش کافی در باره موضوعی نظر نمی‌داد و همواره مطالعه منابع علمی معتبر و دستیابی به تجربه کارهای مشابه را در اولویت قرار می‌داد. بسیاری شب‌ها تا صبح بیدار می‌ماند تا مطالب علمی مورد نیاز رشد مرکز را فراهم کند. از کارهای خانه که فارغ می‌شد، سراغ رایانه‌اش می‌رفت تا به نامه‌ها پاسخ دهد، کتاب‌ها و مقالات مرتبط را بیابد، مطالعه کند و آن‌چه را یافته‌است با کارشناسان مرکز و همکارانش به اشتراک بگذارد». سخت‌کوشی و پی‌گیری مداوم فرزانه در راه اندازی این بانک از آنجا حیرت برانگیز است که همه این فعالیت‌ها را با وجود درد ناشی از یک بیماری خود ایمنی^۱ انجام می‌داد.

۱. در بیماری خودایمنی، دستگاه دفاعی (ایمنی) بدن به اشتباه به سلول‌های خود فرد نظیر سلول‌های رگ‌ها، کبد، عضلات، مفاصل، پوست و یا غیره حمله می‌کند و سعی می‌کند آنها را از بین ببرد (چیزی شبیه به بیماری روماتیسم مفاصل).

پیش از هرگام روزها و چه بسا ماه‌ها در مورد آن موضوع مطالعه می‌کرد، بدون دانش کافی دربارهٔ موضوعی نظر نمی‌داد و همواره مطالعه، منابع علمی معتبر و دستیابی به تجربهٔ کارهای مشابه را در اولویت قرار می‌داد

دکتر پروانه فرزانه در آزمایشگاه دانشکده تحقیقات پزشکی جان کورتین، کانبرا، استرالیا. با وجود محدودیت‌های جسمی ناشی از بیماری از تلاش برای یادگیری مباحث سلولی، مولکولی، آسم و ایمنی‌شناسی دست بر نمی‌داشت.

امید و باز هم امید

نتایج حاصل از پژوهش‌های زیست‌شناسی می‌تواند ثروتی بسیار بیشتر از آنچه از نفت نصیبمان می‌شود، عطا کند. با این حال تحقیقات در زیست‌شناسی دنیای امروز به تجهیزات و موادی نیاز دارند که با توجه به وضع فعلی کشور فراهم کردن آن‌ها برای انجام تحقیقات، چالشی است که عرصه را بر پژوهشگران زیست‌شناسی در ایران روزبه‌روز تنگ‌تر می‌کند؛ اما پروانه از آن دست آدم‌ها نبود که امیدش را از دست بدهد. برایش مهم بود که کشورش در دنیای زیست‌شناسی حرفی برای گفتن و نامی برای بردن داشته‌باشد. در جلسه‌ای به همکارانش می‌گوید:

«می‌دانم شرایط سختی داریم و دنیا همه جوره در حال فشار آوردن به کشورماست، اما ما هم باید استقامت کنیم، جهاد کنیم... نباید تسلیم انواع تحریم‌هایی شویم که هدفشان جلوگیری از رشد علمی کشورماست... باید خودمان را برای شرایط سخت‌تر نیز آماده کنیم؛ این وظیفه ماست که از دستاوردهایمان دفاع کنیم». او حتی در سفر درمانی به آلمان با وجود انجام جراحی مغز فقط دو هفته بعد از جراحی، فرصت را از دست نداد و از بانک سلولی و میکروآرگانیس‌م‌های آلمان (DSMZ) بازدید کرد، بازدیدی که به گفته همسرش منشأ خیر برای مرکز و بانک سلول‌های انسانی و جانوری شد و به همکاری مرکز با DSMZ انجامید که تا سال‌ها ادامه داشت. او امید را حتی در واپسین روزهای زندگی‌اش رها نکرد. در پیام صوتی که از بیمارستان برای همکارانش فرستاده بود، ضمن تشویق همکارانش به اهتمام و گام برداشتن در مسیر رفع نیازهای کشور، راه اندازی فعالیت‌های تولیدی و ارائه طرح‌ها و پروژه‌های فناورانه جدید، گفت: «با ذکر بسم... و همت بالا و پرتلاش در این مسیر گام بردارید که حتماً لطف خدا شامل حال ما خواهد شد و این مسیر برای دنیا و آخرت ما پر خیر و برکت خواهد بود».

او حتی در سفر درمانی به آلمان با وجود انجام جراحی مغز فقط دو هفته بعد از جراحی، فرصت را از دست نداد و از بانک سلولی و میکروآرگانیس‌م‌های آلمان بازدید کرد.

دغدغه آموزش

دکتر فرزانه دریافته بود که راه ارتقای زیست‌شناسی کشور از مدرسه آغاز می‌شود. به هر حال ایجاد علاقه به زیست‌شناسی و گسترش سواد زیستی در هر کشوری در کلاس‌های درس در مدرسه شکل می‌گیرد. از این روی در زندگی شغلی او سابقه همکاری با سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی در تالیف کتاب

درسی زیست‌شناسی برای رشته مدیریت خانواده دیده می‌شود. همین دغدغه بود که او را واداشت تا در سال ۱۳۹۵ تشکیل کارگاه‌های آموزش مباحث عملی در زمینه سلولی و مولکولی را در مرکز ملی ذخایر زیستی و ژنتیکی کلید بزند. مدیریت اگر علمی باشد، یافتن و تربیت جانشین شایسته از وظایف مدیر می‌شود. به این منظور دکتر فرزانه همکارانش را با توان، استعداد، ویژگی‌های اخلاقی و علمی محک می‌زد. برای اندیشه‌های نو و افراد تلاشگر ارزش قائل می‌شد، حتی برای تربیت فردی که مناسب مدیریت بانک سلول‌های انسانی و جانوری باشد، نیز تلاش کرده بود.

دکتر فرزانه دریافته بود که راه ارتقای زیست‌شناسی کشور از مدرسه آغاز می‌شود.

اخلاق: اصل اساسی

جدیت در کار باعث نمی‌شد تا دکتر فرزانه حواسش به همکاران نباشد. جویای وضع همکاران بود و سعی می‌کرد ضمن کمک به ارتقا و پیشرفت علمی آن‌ها در رفع مشکلات، حتی از نوع مالی و خانوادگی نیز قدم بردارد. او کارشناسان را ربات نمی‌دید، بلکه با درک شرایط، مثلاً با دادن مرخصی، کمک‌های مالی یا حتی در مواردی معرفی پزشک، تلاش می‌کرد قدری از باری که بر دوش آن‌هاست، بکاهد تا بتوانند از آن پیشامد دشوار عبور کنند. فراموش نکرده بود که انسانیت محوری‌ترین ویژگی است و هیچ مقام یا جایگاهی نباید باعث شود تا آن را فراموش کنیم. او نه تنها همکارش را تشویق می‌کند تا به دیدار پدر بیمارش بشتابد، بلکه با پذیرش انجام مسئولیت‌های او آرامش لازم برای دیدار پدر را برایش فراهم می‌کرد. اگر این همدلی نبود، همکارش از آخرین دیدار با پدرش محروم می‌شد. مدیری موفق است که ویژگی‌های مجموعه تحت هدایت خود را

بشناسد. او سعی می‌کند افراد را بشناسد تا بداند چگونه می‌تواند آن‌ها را خوشحال کند، چه نقاط قوتی دارند تا از آن در راستای پیشرفت آنان بهره برد. همکاران را مانند اعضای خانواده می‌داند و برای آن‌ها احترام و ارزش قائل بود. مانند یک مادر دلسوز نگران و پی‌گیر مسائل متفاوت آن‌هایی بود که برای نمونه‌گیری به شهرها و روستاها و مناطق دور دست می‌رفتند. به آن‌ها تذکر می‌داد که قبل از رفتن به ماموریت حتماً شرایط اقلیمی و وضع منطقه را بررسی کنند تا مشکلی پیش نیاید. اخلاق در ارتباط با جانورانی که از آنها نمونه می‌گرفتند، نیز برای او یک اصل بود. همکارانش می‌گویند به منظور استفاده در پزشکی بازساختی قصد داشتیم از گونه‌ای مارمولک، رده سلولی تهیه کنیم، دکتر فرزانه تأکید می‌کرد نمونه را فقط از دم بگیریم تا نمونه‌گیری باعث مرگ جانور نشود.

میراث یک پروانه

اکنون بانک سلول‌های انسانی و جانوری^۱ با داشتن بیش از ۱۴۰۰ رده سلولی

۱. در حال حاضر بانک سلول‌های انسانی و جانوری دارای رده‌های سلولی و خدمات ذیل است:
رده‌های سلولی انسانی:

- سلول‌های استاندارد تحقیقاتی
- سلول‌های بنیادی مزانشیمی
- سلول‌های مورد استفاده در زیست‌فناوری
- مجموعه رده‌های سلولی نمونه‌های تصادفی از جمعیت ایرانی
- مجموعه رده‌های سلولی از بیماران ام‌اس، تالاسمی، سرطان پستان، سرطان دهان و دندان و ...
- سلول‌های لنفوبلاستوئیدی از بیماران و افراد سالم جمعیت ایرانی
- مجموعه سلول‌های تولیدمثلی و رویانی
- سلول‌های مغزی (کمکی)

رده‌های سلولی جانوری:

- سلول‌های استاندارد تحقیقاتی
- سلول‌های مغزی (کمکی)
- سلول‌های بنیادی مزانشیمی
- سلول‌های مورد استفاده در زیست‌فناوری
- رده‌های سلولی از حیوانات آزمایشگاهی مختلف
- مجموعه رده‌های سلولی از دام‌های در خطر انقراض کشور نظیر اسب کاسپین، شتر دوکوهانه، گاو سیستانی، گاو گلپایگانی، بز مرخز، گوسفند مغانی و ...

همچنین این بانک انواع خدمات تحقیقاتی، تولیدی، راه‌اندازی و مشاوره‌ای را در دو حوزه انسانی و جانوری عرضه می‌کند.

خدمات انسانی:

- ارائه، تهیه و تولید انواع رده‌های سلولی لنفوبلاستوئیدی، فیبروبلاستی و ...
- پذیرش و نگهداری نمونه‌های سلولی در شرایط فاز یخار نیتروژن مایع (صندوق امانات سلولی)
- ارائه انواع خدمات کنترل کیفی و بررسی اودگمی‌های سلولی نظیر اودگمی‌های باکتریایی

توانسته است با گذشت یک دهه از عمر خویش، مجموعه‌ای از توانمندی‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در حوزه علوم سلولی و زیست‌فناوری برای تأمین نیاز مراکز علمی، دانشگاهی، پژوهشی و صنعتی کشور و در نتیجه امکان تعامل در این زمینه را در سطح ملی و بین‌المللی فراهم کند. دکتر فرزانه دغدغه حفظ گونه‌های بومی جانوری و دامی کشور را داشت، نگران انقراض آن‌ها بود؛ به همین علت بود که طرح کلانی برای حفاظت از بیش از ۲۰ گونه و نژاد در معرض انقراض کشور پایه‌گذاری کرد. حاصل این طرح تاکنون تهیه بیش از ۴۰۰ رده سلولی از گونه‌ها و نژادهای در معرض انقراض کشور، مانند اسب کاسپین، شتر دوکوهانه، گاو سیستانی، گاو گلپایگانی، بز مرخز، گوسفند مغانی، یوزپلنگ، سگ سرابی، ماهیان خاویاری است.

مایکوپلازما (با سه روش)، ویروسی، قارچی و تأیید عدم اختلاط رده‌های سلولی به روش PCR Multiplex.

- ارائه انواع خدمات ژنتیکی نظیر نامبراسازی سلول‌های جداشده از بافت یا کشت‌های اولیه با بهره‌گیری از ژن hTERT, p53، تهیه گسترش کروموزومی از نمونه‌های سلولی، کاهش بیان یا پیشیبانی ژن‌ها در رده‌های سلولی و ایجاد رده‌های نو ترکیب، شناسایی ۱۶STR اختصاصی انسانی با استفاده از دستگاه Analyzer Gene و خدمات PCR Time Real.
- ارائه خدمات بررسی اثر سمیت مواد، داروها و عصاره‌های گیاهی و بررسی اثر ژنوتوکسیسیته با آزمون‌های مختلف.
- مشارکت در تولید رده‌های سلولی و آموزش و ارائه خدمات مشاوره‌ای برای اجرای دستورالعمل‌ها و راه‌اندازی بانک‌های سلولی.

خدمات جانوری:

- ارائه، تهیه و تولید انواع رده‌های فیروپلاستی جانوری
- تعیین هویت، ژنوتایپینگ و آزمون تأیید والد و فرزند در انواع سگ‌های شکاری، نگهبان و خانگی، گربه و اسب.
- پذیرش و نگهداری نمونه‌های بافت، سلول و DNA از گونه‌های جانوری برای شبیه‌سازی و تحقیقات در آینده.
- تعیین جنسیت انواع گونه‌های پرندگان
- تشخیص قریب به ۲۰ گونه جانوری متداول و تأیید عدم اختلاط فرآورده‌های زیستی این گونه‌ها به روش PCR Multiplex.
- آموزش، مشاوره و اجرای انواع پروژه‌های تحقیقاتی و تولیدی.
- مشاوره برای راه‌اندازی انواع واحدهای پرورشی و اصلاح نژادی دام، طیور و آبزیان.

دکتر پروانه فرزانه (نفر سوم نشسته از راست) و همکارانش در بانک سلول‌های انسانی و جانوری مرکز ملی ذخایر ژنتیکی وزیستی ایران.

همکاران را مانند اعضای خانواده می‌دانست و برای آن‌ها احترام و ارزش قائل بود.

دکتر پروانه فرزانه در بیست و نهم تیر ماه ۱۳۹۹ دیده بر جهان خاک فرو بست و پروانه‌ای شد ماندگار در تاریخ علم زیست‌شناسی ایران. راهش پررهرو و یادش گرامی باد. از شمار دو چشم یک تن کم، وز شمار خرد هزاران بیش.